

Poglavlje 2

Ključ za dinamični koncept građanstva¹³

1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva

Od završetka Hladnog rata ubrzali su se i intenzivirali mnogi procesi koji su već duže vrijeme oblikovali našu historiju, preuzimajući nova svojstva. Fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale širom Evrope doveli su u pitanje tradicionalni model građanstva:

- Globalizacija slobodne trgovine i konkurentnih tržišnih ekonomija omogućila je visok nivo blagostanja mnogim ljudima u mnogim zemljama – ali ne i svima. Prodigio se jaz nejednake raspodjele između bogatih i siromašnih, kako unutar tako i među različitim društvima, ugrožavajući društvenu koheziju i međuljudsku solidarnost.
- Konkurencija prisiljava preduzeća da neprestano povećavaju produktivnost kako bi smanjila troškove proizvodnje. To je podstaklo permanentan proces inovacija, direktno utičući na proizvode, tehnologije i zanimanja, a indirektno utičući na cjelokupan način života. Joseph Schumpeter je taj permanentni proces inovacija nazvao “kreativna destrukcija”.¹⁴ Transformacija kompletnih ekonomija u istočnoj Evropi može da posluži kao eklatantan primjer kreativne destrukcije.
- Ekonomski rast je prouzrokovao porast blagostanja, no istovremeno i porast iskorištavanja prirodnih resursa. Sve veća emisija CO₂ sve više otežava i poskupljuje suzbijanje, ili prilagođavanje na klimatske promjene.
- Nove informacione i komunikacione tehnologije omogućile su nove načine povećanja produktivnosti, razmjene i dobijanja informacija, pružanja zabave, da samo navedemo neke. Živimo u medijskoj kulturi, i medijska pismenost – korištenje novih medija kako u stvaranju tako i u primanju poruka – postaje osnovna vještina poput čitanja i pisanja.
- Uslijed ekonomskog rasta i postignuća moderne medicine, stanovništvo mnogih evropskih zemalja stari, a istovremeno i raste u svijetu kao cjelini. Oba fenomena predstavljaju ozbiljne probleme 21. vijeka.
- Nacije imaju pravo na suverenost i samoodređenje. Ali, pojam nacije je i inkluzivan i ekskluzivan. Po završetku Hladnog rata bili smo svjedoci pojavljivanja novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta.
- Moderna društva tipično su sekularna, pluralistička društva. Migracije širom Evrope – posebno unutar Evropske unije – doprinijela su tom fenomenu. Pluralistička društva su dinamičnija i produktivnija, ali istovremeno i zahtjevnija u pogledu društvene kohezije radi integracije ljudi različitih uvjerenja, vrijednosti, interesa, te društvene i etničke pozadine.
- Demokratija nudi najbolje mogućnosti u suočavanju s tim izazovima, s obzirom na činjenicu da svaki pokušaj rješavanja tih, kao i ostalih, problema autoritarnom vladavinom ne bi uspio da obuhvati složenu stvarnost društva, ekonomije, životnog okruženja, rješavanja sukoba, itd. na nacionalnom, a još manje na nadnacionalnom nivou. S druge strane, demokratija opstaje i pada na garanciji jednake participacije. Što složeniji postaju naš svijet i izazovi koji određuju našu budućnost, to je teže „običnom građaninu” da razumje i učestvuje u odlučivanju. Nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama ukorijenjeno je u osjećaju izostavljenosti i zanemarivanja mišljenja. Demokratija i ljudska prava su krhki projekti, i njihov opstanak zavisi o tome hoće li njihova baština biti prenešena na mlađe generacije.

¹³ Na osnovu studije Huddleston E. (2004.), *Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Council of Europe, Strasbourg, Revised by Peter Krapf. Str. 9.

¹⁴ Schumpeter J. (1942, 2008.), *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper & Brothers, New York. Str. 83.

Ti pravci razvoja ovdje se mogu tek ukratko skicirati. Oni su ljudske tvorevine, nijesu prirodni procesi, međusobno su povezani, jedni na druge utiču i uzajamno se podržavaju. Budući da su „stvoreni”, na njih možemo da utičemo, da im mijenjamo smjer i ishod, ali ne i njihovu kompleksnost.

Modernizacija

Modernizacija je sociološka kategorija koja se odnosi na multidimenzionalni proces društvene promjene. U posljednje dvije dekade porasla je, s obzirom na brzinu, djelokrug i složenost, ali iz historijske perspektive, njeni izvori obuhvataju reformaciju, izum štamparske mašine, prosvjetiteljstvo, englesku, američku i francusku revoluciju, te industrijsku revoluciju. Modernizacija je promijenila doslovno svaki aspekt ljudskog života, uključujući sljedeće: kako i što radimo, gdje živimo i koliko (često) putujemo, nivo i raspodjelu bogatstva, razvoj ljudskih prava, globalizaciju, tehnologiju, vrijednosti i uvjerenja u kojima istrajavamo ili ih se klonimo, te kako učestvujemo u društvenom životu i politici.

Modernizacija je ambivalentan proces, no ne možemo ga izbjeći, on je naša „sudbina”, u dobru i u zlu. Naučnici i filozofi zastupaju suprotna mišljenja o tome treba li modernizaciju, sveukupno gledano, smatrati bremenom ili blagoslovom. Modernizaciju smatramo izazovom koji sa sobom nosi i rizike i mogućnosti. Izazove valja savladati kako bi rizike držali pod kontrolom.

Za mnoge ljude u mnogim društvima modernizacija stvara uslove i mogućnosti uživanja višeg nivoa blagostanja i slobode. S druge strane, građani i njihovi vođe suočeni su sa sve zahtjevnijim zadatkom da održe korak sa sve većim rizicima i opasnostima upletenima u procese modernizacije.

Vaspitanje i obrazovanje igraju ključnu ulogu u opremanju ljudi s kompetencijama koje su neophodne za postizanje ravnoteže između sve većih prednosti i sve viših očekivanja.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nijesu samo informisani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni da samostalno učestvuju u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnom nivou i aktivno participiraju na način koji odražava njihovu ličnost, kao i da pomažu u rješavanju problema. Sve brojniji izazovi zahtijevaju snažna društva, s kompetentnim – te stoga primjereno obrazovanim – vođama i građanima.

Prosvjetni poslenici su optimisti. Uvjereni su da primjerenim vaspitanjem i obrazovanjem, mladi ljudi, kao i pojedinci posvećeni cjeloživotnom učenju, mogu steći razumijevanje i mogućnosti da utiču na razvoj svojih zajednica i planete u cjelini. Najbolji način promovisanja aktivnog građanstva je svakako kroz nastavu usmjerenu na učenika, umjesto nastave koja podržava rutinsko i pasivno učenje.

1.1 Nova vrsta građanstva zahtijeva novi oblik vaspitanja i obrazovanja

Tradicionalni koncepti nastavnog procesa svedeni na sušti prenos i pamćenje informacija i sadržaja nijesu dovoljni za stvaranje aktivnog, informisanog i odgovornog modela građanstva kakvo zahtijevaju moderne demokratije.

Ono što je potrebno jesu novi oblici vaspitanja i obrazovanja koji će pripremiti učenike za stvarno uključivanje u društvo – oblici vaspitanja i obrazovanja koji su praktični koliko i teorijski, imaju korijene u problemima iz stvarnog života i utiču na život učenika i zajednice u kojoj žive, a uče se aktivnim učestvovanjem u životu škole, kao i u formalnim kurikulumima.

Uloga aktivnog građanina podudara se s ulogom aktivnog učenika. Koncept konstruktivističkog učenja pruža podršku učenicima u suočavanju s novim problemima. U školskoj sferi nastavnik vjerovatno i može da ponudi optimalno rješenje. No, u suočavanju sa u prethodnom tekstu obrađenim izazovima, buduće će generacije djelovati kao pioniri.

Potreba za pružanjem nastave usmjerene na učenika predstavlja značajan izazov nastavničkom zanimanju. To zahtijeva učenje novih oblika znanja, razvijanje novih nastavnih metoda, pronalaženje novih načina rada i stvaranje novih oblika profesionalnih odnosa – kako s kolegama tako i s učenicima. To daje prioritet učenju utemeljenom na sadašnjim zbivanjima u odnosu na razumijevanje historijskih sistema, kritičkom razmišljanju i učenju vještina uz samo prenošenje znanja, kooperativnom učenju i saradnji umjesto izolovane pripreme, profesionalnoj autonomiji umjesto zavisnosti o naredbama iz centrale. To zahtijeva i promjenu načina na koji shvatamo sam pojam učenja, od učenja kao procesa usmjerenog na nastavnika, do učenja putem sticanja iskustva, participacijom, istraživanjem i razmjenom informacija.

Didaktički model u čijem je centru nastavnik, kojim dominira udžbenik i koji je utemeljen na prijenosu vaspitno-obrazovnih sadržaja treba zamijeniti modelom koji ističe uključivanje učenika, širi raspon metoda podučavanja i pristup utemeljen na sticanju vještina. To je ono čemu ovo izdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nastoji da doprinese.

2. Politička kultura

2.1 Demokratija oživljava kroz svoje građane

Primjer:

Parlamentarni izbori proizvode dobitnike i gubitnike. Većina formira novu vladu, manjina opoziciju. Prethodna vlada može izgubiti izbore, te na njeno mjesto dolazi nova, s različitim političkim stajalištima.

Pravila su jasna, no to nije dovoljno. Izborni sistem će funkcionisati tek kad budemo mogli biti sigurni da će gubitnici, manjina, prihvatiti rezultat. Ako to ne učine, izbori mogu da izazovu nasilne sukobe, koji će rascijepiti društvo, umjesto da ojačaju koheziju među njegovim članovima.

Izborna kampanja pruža strankama mogućnost da građanima prenesu svoje ideje. Ali, šta ako zastupljene stranke promovišu rasističku, fundamentalističku ili antidemokratsku ideologiju? Da bi izbori funkcionisali kao jedan od najbitnijih oblika učestvovanja građana u demokratskom odlučivanju, društvu je očito potrebno mnogo više od pukog okvira zakona kojim se određuje održavanje izbora. Treba da postoji povjerenje u politički proces i postupke kojima će se osigurati ispravno provođenje tih procesa.

Ovaj primjer pokazuje da demokratija zavisi jednako o nizu propisa kao i o stavovima građana prema demokratiji. Oni moraju da razumu i uvažavaju sistem, a istovremeno i da osjećaju odgovornost za njegovu stabilnost. Stranke se međusobno moraju ophoditi kao suparnici, ali ne i kao neprijatelji. Samo u tom slučaju demokratija demonstrira svoju snagu kao jedini sistem u kojem je promjena vlasti moguća bez promjene političkog sistema.

Demokratija se sastoji od sistema institucija i procesa koji obuhvataju opšte izbore, parlamentarnu zastupljenost i kontrolu vlasti sistemom provjera i ravnoteža. Neke strukture uključuju neposredno učestvovanje kroz referendum ili ustavni sud. Demokratija je pozornica, a građani su glumci, doslovno. Oni stoga moraju biti voljni i sposobni da odigraju svoju ulogu, i moraju da se poistovjete s političkim sistemom demokratije.

Demokratija je sistem institucija ukorijenjen u političkoj kulturi. Institucionalni sistem može uspostaviti okvir za političku kulturu, no ne može da stvori, niti da osigura njegovu stabilnost. Isto načelo vrijedi i za autokratski oblik vladavine. Autokrat takođe zavisi od odgovarajuće političke kulture, utemeljene na politički povodljivim subjektima umjesto na aktivnim i angažovanim sistemima.

2.2 Kulturna dimenzija ljudskih prava

Ljudska prava koja su civilna i politička po prirodi određuju šta su demokratski procesi u praksi, uključujući slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu medija (to jest zabranu cenzure), pravo glasa, i načelo jednakosti i nediskriminacije koje vrijedi za ostvarivanje svakog ljudskog prava. Kada zemlje ratifikuju određeni sporazum o ljudskim pravima, obavezuju se na usklađivanje državnih zakona i praksi radi uklapanja u međunarodne standarde. Čine to dobrovoljno.

No, šta se događa ako država zakaže u sprovođenju ljudskih prava? Postoje razni mehanizmi zaštite, ustanovljeni od strane UN-a i regionalnih institucija za ljudska prava koji su sadržani u javno objavljenim regionalnim dokumentima na temu zakona o ljudskim pravima, koje vlade mogu prihvatiti. U Evropi je, na primjer, na snazi Evropska konvencija o ljudskim pravima, s civilnim i političkim pravima kao glavnim područjem interesa. Za potpisivanje na raspolaganju je i Evropska društvena povelja, zasnovana na ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ukoliko neka vlada prihvati Konvenciju, ali ne djeluje u skladu s njenim odredbama, građani (ili bilo koja osoba unutar državne jurisdikcije) država članica Savjeta Evrope mogu uputiti žalbu Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburgu.

U većini slučajeva, ostvarivanje ljudskih prava odvija se u okviru vlada organizovanih kao ustavne demokratije, putem uobičajenih mehanizama demokratskih procesa. Ti mehanizmi podrazumijevaju razvijanje zakona, ali i kulture građanske participacije i angažmana.

Demokratija i ljudska prava zavise od institucionalnog okvira koji se sastoji od dvije komponente: niza propisa i načela ustanovljenih unutar ustava i pravnog sistema, te političke kulture. Demokratija i ljudska prava ugrađeni su u nizu načela, vrijednosti i odgovornosti. Dozvoljavaju suprotstavljanje oko spornih pitanja, sve dok postoji jasna saglasnost oko okvira koji priznaje i štiti, no istovremeno i ograničava slobode. Može da se izrazi neslaganje oko gotovo bilo čega, no to funkcioniše samo ukoliko svi podržavaju sistem koji dopušta neslaganje.

2.3 Učenje kroz demokratiju i ljudska prava – kultura demokratije u školama

Demokratija ne može postojati bez angažovanih demokrata.

Svaka generacija preuzima svoje demokratsko nasljeđe, koje će za nadati se razumjeti i uvažavati, te naučiti kako da ga aktivno primijeni. Zadatak obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i vaspitanja i obrazovanja u cjelini jeste da podrži i ohrabri mladu generaciju da postanu aktivni i angažovani demokrati.

Kulturne tradicije sklone demokratiji polako se razvijaju, kako je to pokazalo istorijsko iskustvo u mnogim zemljama. Najozbiljniju prepreku s kojom su suočeni državotvorni projekti u društvima koja su pretrpjela građanski rat, predstavlja odsustvo demokratske kulturne tradicije. Obrazac demokratske institucije se, kako to već biva, može uvesti, ali kulturološki korijeni demokratije ne mogu – oni doslovno moraju iznicati iz kulturne baštine društva.

Iz tog razloga, politička kultura može da se koncipira u konstruktivističkim kategorijama. Ostvaruje se kroz procese učenja i socijalizacije. Zato je od velike važnosti upravlja li se školama demokratski ili autokratski, jer će se od učenika očekivati da nauče kako da žive u, ili pod, oblikom vladavine kojem svjedoče u ranoj fazi života.

Škola kao mikro-društvo može da podrži svoje učenike u sticanju i uvažavanju ključnih elemenata kulture demokratije i ljudskih prava, uključujući sljedeća:

- Učenici su sposobni da sigurno i samopouzdanom prepoznaju i izraze svoje interese i stavove.
- Učenici se jedni prema drugima odnose s uzajamnim poštovanjem, uključujući slušanje tuđeg mišljenja i empatiju, odnosno spremnost i sposobnost mijenjanja perspektive.
- Učenici su sposobni da riješe sukob nenasilnim sredstvima, to jest pregovorima i kompromisima.
- Učenici uvažavaju funkciju institucionalnih okvira koji štite i ograničavaju njihova lična prava i slobode. Oni dodaju “mekan”, neformalni element političke kulture „tvrdom”, formalnom elementu pravila.
- Učenici uvažavaju politiku kao praktično nastojanje s ciljem rješavanja problema koji zahtijevaju pažnju i odlučivanje.
- Učenici učestvuju u procesu biranja predstavnika i formalnom procesu odlučivanja.
- Učenici primjenjuju nekonvencionalne načine uticanja na procese odlučivanja, kao što su podizanje svijesti, aktivizam, lobiranje i samostalno rješavanje problema.
- Učenici preuzimaju odgovornost za svoje odluke i izbore, uzimajući u obzir njihov uticaj na njih same, no i na ostale.
- Učenici su svjesni da će ukoliko ne učestvuju u odlukama koje se na njih odnose, drugi to učiniti umjesto njih, a ishod možda neće ići u njihovu korist.

Politička kultura snažno je povezana sa stavovima i vrijednostima koje mladi građani stiču kroz proces socijalizacije, uključujući i njihovo školsko iskustvo. Postoje i drugi faktori koji imaju jednako snažan uticaj na proces socijalizacije mladih ljudi, posebno porodica, vršnjaci i mediji. S druge strane, školska zajednica nudi djeci i adolescentima najranije mogućnosti sticanja iskustva interakcije u društvu i u javnosti; možemo stoga pretpostaviti da škola posjeduje presudni uticaj na način prenošenja demokratskog nasljeđa na mlade generacije. Učenjem i iskustvom u školskom ambijentu mladi ljudi mogu razviti navike i vještine za cjeloživotno učestvovanje u demokratskim procesima i vrijednostima ljudskih prava, kako kroz formalne procese odlučivanja, tako i kroz svakodnevne interakcije.